

ПОВТОРИ ЯК ЗАСІБ КОГЕЗІЇ ТЕКСТУ

У статті розглянуті повтори як засіб зв'язності тексту, інтенсифікації авторського впливу, передачі різної модальності дії, а також як композиційного й архітектонічного членування текстового цілого, оформлення абзаців, як елемент побудови мовних лейтмотивів. Здійснено комплексний аналіз повторів різних типів на матеріалі поетичних і прозових творів українських письменників. Виявлено і досліджено семантичний і функціональний потенціал повторів як засобів когезії тексту, що уможливорює подальше ґрунтовне вивчення текстових категорій різних типів, зокрема тих, які забезпечують змістову та структурну зв'язність.

Ключові слова: текст, зв'язність, когезія, когерентність, повтор.

Зв'язність і цілісність тексту забезпечується різними мовними засобами, за допомогою яких здійснюється активізація сприйняття читачем певного тексту.

Категорію зв'язності дослідники кваліфікують як семантико-структурну єдність текстових компонентів, що на семантичному рівні репрезентує підкатегорія когерентності – внутрішня змістова зв'язність між одиницями тексту; а на структурному – підкатегорія когезії – зовнішня зв'язність між текстовими одиницями, формально репрезентована засобами мови.

У сучасному мовознавстві досить активно проводяться наукові дослідження, що стосуються проблем категорії зв'язності й засобів її вираження. Це, зокрема, дослідження Н. Валгіної, І. Гальперіна, Д. Ганича, А. Загнітка, О. Кондратьєвої, В. Кухаренка, Л. Мацько, О. Пономаріва, В. Різуна, Є. Селіванової та ін. Проте, незважаючи на популярність, а отже, й актуальність дослідження текстово-дискурсивних категорій, досі в лінгвістиці немає цілісного й усебічного аналізу засобів вираження когезії як структурної зв'язності тексту.

Зв'язність тексту здійснюється за допомогою низки структурних та лексико-семантичних засобів, які є у кожному тексті у найрізноманітніших комбінаціях [13]. Розрізняють локальний та глобальний тип зв'язності. Локальна зв'язність – це зв'язність лінійних послідовностей (висловів, міжфразових єдностей). Глобальна зв'язність – це те, що забезпечує єдність тексту як смислового цілого, його внутрішню цілісність.

Зв'язність тексту проявляється через зовнішні структурні показники, через формальну залежність компонентів тексту [2, 43].

Для позначення тих чи інших типів і засобів зв'язності використовують термін когезія (з англ. Cohesion – зчеплення) [4, 74].

Когезія – це особливі види зв'язку, що забезпечують континуум, тобто логічну послідовність (темпоральну або просторову), взаємозалежність окремих повідомлень, фактів, дій і подій [4, 74].

У поняття когезії входять різні типи відношень компонентів тексту, серед яких головним є повтор. У тексті повтор може виступати як засіб інтенсифікації авторського впливу, передачі різної модальності дії, а також як засіб композиційного й архітектонічного членування текстового цілого, оформлення абзаців; як елемент побудови мовних лейтмотивів. Через повторювані слова встановлюється асоціативний зв'язок між різними предметами зображення, які пов'язані також тематично [5, 72].

Повтор – стилістичний прийом, яким можна створювати нові стилістичні засоби і фігури, бо він може охоплювати мовні одиниці всіх рівнів – звуки, морфеми, форми слова, словосполучення, речення, строфи.

Літературознавчий словник-довідник трактує повтор як найпростішу стилістичну фігуру, зумовлену емоційними та смисловими чинниками, що вживається у фольклорній творчості, передусім у народній пісні та поезії [7, 555].

У лінгвістичній літературі повтор як об'єкт дослідження розглядається в різних аспектах. У період античності фігури повтору розглядали як основний об'єкт риторики, пов'язаний з поетичною семантикою, що розумілася як відхилення від норми, через прості типи синтаксичних структур.

Особливе значення повтору теоретично обґрунтував О. Потебня, наголосивши на тому, що збільшення частоти вживання того самого слова дає нове значення, об'єктивне або суб'єктивне.

О. Шахматов пов'язував явище повтору з вираженням граматичної семантики, зауваживши, що повторенням слів у мові можна виражати підсилювальні підвиди недоконаного і доконаного виду.

У сучасних дослідженнях повтор розглядається як засіб посилення емоційності та експресивності оповіді.

Текстові повтори служать для розвитку думки і, відповідно, розвитку семантичного простору тексту. Повтори не тільки скріплюють текст, але і роблять його динамічним.

У сучасній лінгвістичній думці повтор справедливо вважається багатоаспектним, складним і різнофункційним явищем. За останні десятиліття у вітчизняній науці накопичено досить багатий матеріал у галузі дослідження повтору, що потребує осмислення та певного узагальнення. До цього часу, незважаючи на стабільну цікавість до проблеми повтору, варто відзначити недостатню розробленість питання про розуміння його як одного з елементів ідіостилю поета або стилістичного прийому в межах конкретного періоду в літературі [3, 188].

Прийом повтору сприяє кращому розумінню закладеного в тексті повідомлення, так як в першу чергу читач звертає увагу на нову інформацію, а вже відоме виступає фоном, необхідним для кращого сприйняття нового матеріалу.

У художньому тексті повтор виконує естетичну функцію. Повтор тематично близьких слів активізує сприйняття читача і реалізує естетичні принципи автора. Повтор цілої фрази або групи слів утворює рефрен (повторення групи слів, рядка або кількох віршових рядків у строфах).

Повторюваність фраз на асиметричних позиціях тексту підтримує канву художнього оповідання, служить організації композиційної структури тексту.

Повтори передають значну додаткову інформацію емоційності, експресивності та стилізації. Різноманіття властивих повтору функцій особливо сильно виражено в поезії. Деякі автори навіть вважають повтори стилістичною ознакою поезії, що відрізняє її від прози.

Особливого значення повтору в поетичному тексті набуває ритм. Повтор створює в ліриці «враження емоційного напруження, ліричного згущення переживань» [6, 199]. Віршовані повтори утворюють між собою деяку семантичну парадигму, входження в яку розкриває зміст кожного зі шматків тексту зовсім інакше, чим той, котрий у ньому виявляється при ізольованому розгляді. Внутрішня організація поетичного тексту створюється ритмом, а ритм створюється на основі повтору. Повтор може створити ритм не тільки в ліриці, а й у прозі за рахунок використання паралельних конструкцій, прийому алітерації, рими, звукової близькості слів, обігруванні омофонів та при ланцюговому вживанні однокорених слів.

На основі повтору мовних одиниць у художньому тексті формуються нові естетичні знаки – так звані ключові слова чи фрази, лейтмотиви. Вторинна поява фрази відправляє читача до першого її вживання, викликаючи переосмислення, виявляючи відмінності в значенні. Одним із засобів виділення лейтмотиву в тексті твору є наскрізний фразовий повтор, який виступає засобом архітекtonіки тексту. Фразовий повтор є «засобом формального і смислового структурування тексту» [4, 111]. Лейтмотив може повторюватися в тексті кілька разів, і кожного разу може набувати варіативність. Наскрізні фразові повтори, розташовуючись дистанційно, сприяють збагаченню сенсу, емоційної напруги, підводячи до кульмінаційного моменту у творі. Таким чином, лейтмотиви і їх варіації сприяють більш багатому глибинного створенню сутнісного сенсу і надійного розуміння цього сенсу [12].

Повтор є основою формування естетичних знаків не тільки в рамках даного, окремо взятого тексту, а й рамках цілої культури, оскільки повторюваність – це фундамент для народження символів, крилатих виразів. Повторюване слово або фраза виділяє якусь тему, ідею, і завдяки повтору ця тема чи образ набувають символічного значення. У кожній національній культурі є свої слова і фрази-символи, які завдяки повтору стають впізнавані й отримують численні варіації, вживаючись у багатьох текстах [12].

Підсумовуючи вищезазначене, можна виділити деякі функції повторів:

- 1) функція зв'язку елементів тексту;
- 2) функція посилення виразності (емфаза);
- 3) наростання;
- 4) послідовності передачі інформації;
- 5) вираження багатократності або тривалості дії;
- 6) виділення неповторюваного елемента;
- 7) додавання ясності тексту через надмірність (тавтологію);
- 8) створення ритму тексту;

9) стилізація розмовної емоційної промови [12].

Повтор – це нагромадження однотипних мовних елементів (звуків, складів, слів, словосполучень) у певній синтаксичній одиниці.

З-поміж повторів виділяється посилюваний повтор. Суть цієї фігури в тому, що повторюється та сама лексема, але в супроводі інших слів, котрі посилюють її виразові якості [11, 236]:

Ллється переливами

Радість понад нивами,

Радісно всміхається,

Росами вмивається

Ріна земля («У полі», В. Симоненко).

Зоря над містом зібрана і чемна,

Зоря над містом точна і знаменна,

Зоря над містом хлібом пахне темним –

Найкраще в світі пахне хліб печений.

(«Сонет», М. Вінграновський).

Повтор є явищем дуже давнім й широко вживаним в українському синтаксисі. Серед активних засобів утворення структурно-семантичної зв'язності тексту можна виділити лексичний повтор. Згідно з І. Гальперінім, синтаксичний повтор включає в себе анафору (повтор слова чи групи слів на початку рядків, строф, фраз), епіфору (повтор слова або групи слів у кінці рядків), анадиплосис (або епаналепса це повтор останнього слова чи групи слів вірша або фрази на початку наступного вірша або фрази), рамкова конструкція (вважається повтором слова на початку і в кінці синтаксичної конструкції) і полісиндетон (повтор сполучників, який скріплює частини речення) [12]. Деякі з учених вважають його явищем лінгвістичним чи навіть морфологічним, інші розглядають синтаксичні повтори як поетичні фігури, ще інші оцінюють їх як синтаксичні засоби експресії. На генетичне коріння лексичного повтору звернув увагу ще А. Бєлий, зазначаючи, що «повтор слова, групи, речення – прийом билин; з давнього епосу повтор перенесений у формі особистої поезії» [1, 175]. У фольклорі повтор використовується як музично-ритмічне явище, яке не має безпосереднього зв'язку з прирошенням додаткових смислів.

Лексичний повтор – це повтор слова чи вживання однокореневого слова для досягнення єдності та точності тексту, що дозволяє зберегти цілісність теми [10].

У лінгвістичній інтерпретації під лексичним повтором розуміється засіб слововживання, який перебуває в неодноразовому використанні тієї самої лексичної одиниці в контактному чи дистантному синтаксичному контексті з певною структурно-художньою функцією.

Лексичні повтори виражаються повнозначними частинами мови, а також службовими словами (сполучниками, частками) та вигуками.

За характером структурної організації лексичний повтор розрізняють:

1) простий, утворений шляхом повторення однієї смислової одиниці – слова:

Снігу, снігу сиплеться довкола,

І садів травнева білизна.

(«Снігу, снігу сиплеться довкола», В. Симоненко).

Тобі присвячую я літ своїх світання,

Весну думок, весну свого кохання.

(«Ти – вся любов. Ти – чистота», М. Вінграновський).

Ой дівчино, дівчино,

Не дивися скоса...

(«Пісенька», В.Симоненко).

2) складний – повторювані конструкції, які являють собою словосполучення або речення:

І чим сильніш гойдатиме нас море,

І чим сильніш гойдатиме нас море,

Тим менше нас гойдатиме життя.

(«Вставай, рибалко! Гаснуть метеори», М. Вінграновський).

3) складений – такі повтори, що містять у своїй структурі два елементи, які характеризуються смисловою єдністю:

Не журбою, не смутком-засмутком,

Не гіркими очима-слізьми...

(«Дід і прадід», М. Вінграновський).

Ой-ой, біда! Рятуйте мене люди, -

Без мене ж і для вас життя не буде...

(«Годинник», В. Симоненко).

Відповідно до розуміння лексичного повтору як поліфункціонального засобу семантичного зв'язку тексту розрізняють такі його види:

1) номінативно-ланцюжковий повтор – «послідовний розвиток думки відбувається так, що в першому реченні повідомляється про певну подію, явище, а кожне наступне щось додає нове. Граматично ланцюговий зв'язок виявляється у застосуванні лексичного повтору, синонімічних заміни та вказівних займенникових слів, співвідносних з іменами предметно-понятійного змісту» [9, 11]:

Ти плачеш. Плач. Сльозам немає влади.

Нема закону, перешкод нема.

(«Ти плачеш. Плач. Сльозам немає влади», М. Вінграновський);

2) тотожний лексичний повтор – неодноразове повторення в тексті тих самих слів та словосполучень, які відтворюються без певних структурних та семантичних змін: *До чого всі вони нудні й невиразні», – прялася думка. Нудні і невиразні піднімалися в танцзал і приймалися монотонно шліфувати паркет, залицятися до таких самих нудних і невиразних дівчат або збивалися табуңцями і страшенно бездумно патякали бозна про що й для чого* («Білі привиди», В. Симоненко);

3) синонімічний повтор – повторення, яке відбувається як заміна одного слова іншим синонімічним:

Ні бекання, ні мекання у мжичці,

Куди не кинь – по голову плюта.

(«Імператриця Варвара», М. Вінграновський).

*Прицокало, прибилося, притекло,
Припало, пригорнулося, причинилося,
Заплакало і – никла утекло
Чорняве полум'я з печальними очима.*

(«Прицокало, прибилося, притекло», М. Вінграновський);

4) антонімічний повтор – полягає у введенні слів із протилежним значенням до кількох сусідніх речень, причому це не руйнує зв'язність тексту, а, навпаки, її підтримує: *Світ тим страшний, що зло в ньому плодиться легше від добра, але він живе тільки тому, що воно таки є, ото добро* (В.Шевчук); *У світі йде вічне змагання, – наче не чуючи мене, говорив Микола Платонович. – Розуму і глупоти, добра і зла* (В.Шевчук).

Близька до лексичного повтору є така стилістична фігура, як тавтологія.

Тавтологія – це неусвідомлюваний, мимовільний або, навпаки, навмисний повтор у межах словосполучення, речення того самого чи однокореневого слова чи різнокорених слів з тотожним, аналогічним і подібним значенням [15].

Тавтологія, зі стилістичною метою увиразнення тих чи інших явищ, предметів дійсності, активно використовується в поезії:

*Спалений, спечалений печаллю,
Все життя таврований
Одним і тим же іменем,
Я до тебе, друже мій, причалюю –
Обійми мене.*

(«Її ім'я», В.Шевчук).

Одним із найпоширеніших видів тавтологічного повтору є повтор типу «основна дія – додаткова/супроводжувальна дія», що формально виражається в повторі типу «дієслово – дієприслівник» [14]. Наприклад: *Скільки Микола спав – невідомо, але **проснувся** він від того, що його хтось гойдає з боку на бік. **Спросоння** Микола вискочив на ліжко з ногами і побачив...* (В.Шевчук).

До поширених видів тавтологічного повтору належить також повтор типу «дія – процес», що виражається повтором «дієслово – віддієслівний іменник» [14]: *У небі вже **проростали** перші зорі, а в душах крізь кірку настороженості проштрикувалися перші пагони довір'я. І капосні цвіркуни підгледіли те **проростання** й розплескали про це по всьому полю, а коники не вірили їм і **спросоння** виплигували на тік, щоб на власні очі пересвідчитися в тому* («Бенкет на току», В. Симоненко).

З метою семантичної акцентуації в тексті як засіб репрезентації міжфразового зв'язку досить часто використовують повтор типу «психологічний стан – ознака», що виражається за допомогою повтору «абстрактний іменник – прислівник або прикметник». Наприклад: *Хотілося тільки сидіти й слухати ту мішанину з нудьги, одчаю, злості й суму, яка тяжко давила груди й сковувала тіло якоюсь **байдужістю** й млявістю. Вмить щось голосно й твердо застукало. Максим **байдуже** одвів голову від стінки...* (В. Шевчук).

Серед тавтологічних повторів неодиноким є використання повтору типу «об'єкт – ознака», що виражається повтором типу «іменник – прикметник» [14]. Наприклад: *Осінь прийшла така, що білі, руді і чорні коти носили з мокрих **полів** мокрих мишей мішками. Теплі ще з літа сумні **польові** дороги поволі хололи...* (В.Шевчук).

Крім тавтологічних повторів, що характеризуються зміною частиномовної належності, у тексті трапляються повтори в межах однієї частини мови. Найпоширенішими такі повтори є серед іменників. Досить часто в тексті для вираження зв'язності використовують повтор типу «об'єкт – об'єкт». Цей вид повтору виражається повтором «іменник – іменник із зменшено-пестливим або збільшено-згрубілим суфіксом»: *І, схопивши вмить з голови **картуз**, почав рвати його зубами. **Картузик** зараз же й розлізся, як папір* («Кумедія з Костем», В. Винниченко) [14].

Досить часто в тексті можна зустріти повтор «об'єкт – суб'єкт», що виражається повтором «іменник – іменник-назва людини за діяльністю, що має відношення до названого іменником предмета». Наприклад: *Не часто доводилось мені так близько бачити жайворонків, що дзвенять над нашими ланами, де роблять солодкий **цукор**. До речі, може, «**цукерники**», помітивши, що жайворонок не сам іде, і на цей раз не одіб'ють йому печінок* (В.Шевчук).

Повторення є самостійним і дуже дієвим засобом створення комічності. Багаторазове повторення одного й того самого слова є порушенням мовної норми, що в певному контексті створює комічний контраст [8, 404].

ЛІТЕРАТУРА

1. Беллерт И. Об одном условии связности текста / И. Беллерт // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1978. – Выпуск 8. – С. 172-207.
2. Валгина Н. С. Теория текста : Учебное пособие / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2004. – 280 с.
3. Волянська Ю. Типологічні різновиди повтору в сучасній думці / Ю. Ю. Волянська // Лінгвістичні студії. – 2010. – Выпуск 21. – С. 188-191
4. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин, изд. 5-е, стереотипное. М. : КомКнига, 2007. – 144 с. (Лингвистическое наследие XX века).
5. Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк : Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2010. – Т. 28. – С. 72 – 90.
6. Жирмунский В. М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика / В. М. Жирмунский – Санкт-Петербург, 1977. – 409 с.
7. Літературознавчий словник-довідник / [авт.-уклад. Гром»як Р.] – 2-ге вид., оновл. - К. : Академія, 2006. - 752 с.
8. Мацько Л. І. та ін. Стилїстика української мови: Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; За ред. Л. І. Мацько. — К.: Вища шк., 2003. — 462 с

9. Плющ М.Л, Грипас Н.Я. Работа над текстом у початкових класах: посібник для вчителя / М.Л. Плющ, Н.Я. Грипас. -- К.: Радянська школа, 1986. - 168с.

10. Позігун Д. О. Лексичні засоби зв'язності у перекладі англomовних науково-технічних текстів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/13_EISN_2013/Philologia/6_137011.doc.

11. Пономарів О. Д. Стилiстика сучасної української мови: Підручник. – 3-тє вид., перероб. і доповн / О. Д. Пономарів. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.

12. Синтаксический стилистический повтор как средство изобразительности в художественном тексте. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://xreferat.ru/31/4672-1-sintaksicheskiiy-stilisticheskiiy-povtor-kak-sredstvo-izobrazitel-nosti-v-hudozhestvennom-tekste>.

13. Стилiстичні особливості текстів потоку свідомості в циклі оповідань А.Цвайга "Was der Mensch braucht". [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.br.com.ua/diplom/Literatura/105602-8>.

14. Тавтологічний повтор як засіб вираження категорії зв'язності в художньому тексті. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bokov.net.ua/index.php?pages=1&act=10&id=13067>.

15. Українська мова. Енциклопедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/ukrmoval/um>.

В статье рассмотрены повторы как средство связности текста, интенсификации авторского воздействия, передачи различной модальности действия, а также композиционного и архитектурного членения текстового целого, оформления абзацев, как элемент построения языковых лейтмотивов. Осуществлен комплексный анализ повторов различных типов на материале поэтических и прозаических произведений украинских писателей. Обнаружено и исследовано семантический и функциональный потенциал повторов как средств когезии текста, что делает возможным дальнейшее глубокое изучение текстовых категорий различных типов, в частности обеспечивающих содержательную и структурную связность.

Ключевые слова: текст, связность, когезия, когерентность, повтор.

In the article examined repetition as a means of connectivity of the text, the author intensification influence transmission of different modalities of action, as well as composite and architectonic division of a text, design paragraphs, as part of building a language leitmotifs. The complex analysis of different types of repeats made on the material of poetry and prose Ukrainian writers. Semantic and functional potential repetition detected and investigated as a means of text cohesion that enables further thorough study of the text categories of different types, including those that provide contextual and structural connectivity.

Keywords : text, coherence, cohesion, coherence, repetition.